

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Academic Journal of Language and Literature

CİLT/VOLUME: 4, SAYI/ISSUE: 2, AĞUSTOS/AUGUST 2020

Zeliha ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali
Üniversitesi
zeliha.ozturk@bilecik.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7900-4108>

Fatma Aliye'nin Romanlarındaki Erkek Kahramanlar Üzerine

On The Male Characters in Fatma Aliye's Novels

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 11.05.2020

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2020

Atıf/Citation

Öztürk, Zeliha (2020). Fatma Aliye'nin Romanlarındaki Erkek Kahramanlar Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (2), s. 221-243. DOI: 10.34083/akaded.730833

Öztürk, Zeliha (2020). On The Male Characters in Fatma Aliye's Novels. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (2), p. 221-243. DOI: 10.34083/akaded.730833

<https://doi.org/10.34083/akaded.730833>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Özet

Fatma Aliye Hanım romanlarında kadınlar açısından Osmanlı toplumu içerisinde problem olarak görülen konulara yer verir. Bu konular genel itibari ile evlilik, eş seçimi, boşanma hakkı, eğitim ve çalışma hayatı gibi konulardır. Fatma Aliye Hanım bu başlıklar etrafındaki problemleri romanlarında kadın kahramanların hikâyeleri üzerinden anlatmıştır. Kadın kahramanlar bu problemler etrafında tasvir edilirken bir yandan da eril düzende görünme çabası göstermektedirler. Fatma Aliye Hanım bu kadın kahramanlarını ve hikâyelerini görünür hale getirmek için erkek kahramanlarını belirli bakış açılarına göre şekillendirmiştir. Bu tek boyutlu erkek kahramanlar kadın için kimi zaman problemleri aşmak üzere kadına yol gösterici işlev üstlenen kahramanlardır. Bu erkek kahramanların yarattığı dünyalar ve problemler kadın kahramanların serüvenini ortaya çıkarmak adına önem arz etmektedir. Çalışma, kadınların ana kahraman seçildiği Fatma Aliye Hanım romanlarında erkek kahramanların kurgulanışını ve bu kurguların kadın kahramanın serüvenine olan katkısını merkeze alarak bunların hem toplumsal hem edebi metin düzeyinde ürettiği anlamı çözümlemeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, roman, erkek, baba, evlilik.

Abstract

Fatma Aliye Hanım addresses the issues considered as problems for women in the Ottoman society in her novels. These issues are generally marriage, the preference of the spouse, right to divorce and education and working life. Fatma Aliye Hanım discussed these problems through the stories of heroines in her novels. While heroines were described within the scope of the problem, they have tried to be visible in masculine order. Fatma Aliye Hanım placed heroes in a specific point of views in order to make those women and their stories visible. While these single-dimensioned heroes sometimes become the creator of the problematic area for woman, sometimes they act as the guide for women in order to overcome their problems. The worlds and the problems created by heroes are significant in terms of revealing the stories of heroines. The aim of the study was to examine the fiction of heroes in the novels of Fatma Aliye Hanım where women are the main characters and to analyze the meaning at literary text and social level by centralizing the contribution of these fictions to the stories of the women.

Keywords: Fatma Aliye Hanım, novel, male, father, marriage.

Giriş

Fatma Aliye Hanım, modern Türk edebiyatının başlangıcında çeviri, makale ve romanları ile öne çıkmış bir yazar olarak edebiyat tarihimizde “ilk kadın yazar” ve “ilk kadın romancı” olarak anılmaktadır. Onun Türk edebiyatında kadın imzası ile görünür hâle gelmesi uzun ve sancılı bir sürecin sonucunda gerçekleşmiştir. İlk kalem deneyimleri George Ohnet'den *Volonte* çevirisi ile başlayan Fatma Aliye Hanım'ın okuma ve yazmaya olan tutkusunun ardında babası Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi bulunmaktadır. Her ne kadar Ahmet Mithat Efendi'nin ağır hâkimiyeti hissedilse de onunla birlikte kaleme almış olduğu *Hayal ve Hakikat* adlı roman onun romancılık deneyiminin ilk ürünüdür. Romana Ahmet Mithat Efendi'nin devrini dolduran birikimi ile başlayan Fatma Aliye Hanım, bu sanatın inceliklerini de romanları, sohbetleri ve mektuplaşmaları vasıtası ile yine ondan öğrenir. Bu eğitim, *Muhadarat* adlı bağımsız yazdığı ilk romanı ile ürünlerini vermeye başlar. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde romanlarına yazılmış sunuşlar ve değerlendirmelerle yine Ahmet Mithat Efendi'nin gücü hissedilir. Fatma Aliye Hanım'ın 1910 tarihli yarım kalmış son romanı Enin'e kadar yazmış olduğu *Refet*, *Udi* ve *Levayih-i Hayat* adlı üç romanı ile beraber toplam beş romanı bulunmaktadır. Romancılığı yanında özellikle Osmanlı'nın son dönem modernleşme serüveninin yarattığı problemler üzerine de çok sayıda makale ve eser kaleme alan Fatma Aliye Hanım'ın bu çalışmalarında dikkat çeken husus bu meseleleri kadın cephesinden ele alması ve devrinin kadın sorunlarına ilişkin öneriler sunmasıdır. Bu sorunlar, kadının eğitimi, özgürlüğü, eş seçimi, iş hayatına girişi, İslamiyet'te ve Batılılaşma sürecinde kadının yeri gibi ana başlıklar olmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın romancı kimliğini değerli kılan ilk şey şüphesiz kadının roman dünyasında ana kahraman olarak görünür hâle gelmesine yapmış olduğu katkılardır. Fatma Aliye Hanım bu kahramanlar etrafında zihnini ve yazma uğraşını var gücüyle sevk ettiği kadına ait problemleri alanları yazmayı tercih eder. Bu problemleri dile getirirken ana kahramanını kadınlardan seçer ve ona ait serüveni de yine aynı problemler etrafında yaratarak çözüm önerisi sunmayı hedefler. Bu hususta devrinin erkek yazarları ve onların dile getirdiği belli başlı konular bakımından da bir noktada farklı bir yere yerleşir. “19. yüzyılda, modern Türk edebiyatının hemen başında edebi eserlerin kadın imgeleri daima erkek yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Sonra bu kadın imgelerini okuyarak içselleştiren kadınlar, kendileri üzerinde düşünmeye, kendilerini yazmaya ve nihayet kendilerini kurmaya başlarlar” (Argunşah, 2016: 68). Erkek yazar ve çoğunlukla eril bakış açısından dile getirilen kadın kahramanlar ve bu dünyaya ait problemler Fatma Aliye Hanım vasıtası ile el değiştirir ve böylece “erkeklerin yazdığı kadınlardan kadınların yazdığı kadınlara” ulaşılır (Argunşah, 2016: 73).

Fatma Aliye Hanım'ın yazma deneyiminde kendi yaşam tecrübelerinin izlerine çok sık rastlanır. Devrin devlet adamı ve aydınlarından olan babası Ahmet Cevdet Paşa, eve gelen özel hocalar dışında da onun eğitimi ile yakından ilgilenmiş ve aralarında özel bir baba-kız ilişkisi ve hoca-öğrenci ilişkisi gelişmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın okuma çabaları Faik Bey ile evliliği sonrası bir süre eşinin engellemeleri sebebi ile kısıtlanmıştır. Okuma - yazma konusundaki ısrarları ve itikadı devam edince babası ve daha sonra kendisine uzun bir süre hocalık edecek Ahmet Mithat Efendi onun bu uğraşını desteklemiştir. "Aslında Fatma Aliye Hanım, babası tarafından keşfedildiğinde evliliğinin ilk yıllarını, dolayısıyla eşinin kitap okumasını yasakladığı bir dönemi geride bırakmış, nihayet verilen izinden sonra okumaya, arkasından da yazmaya başlamıştır. Bu durum Fatma Aliye'nin eserlerinde biyografik bir yansıma olarak devam edecektir" (Argunşah, 2016: 56). Bu ilişkinin dışında Fatma Aliye Hanım'ın evliliğinde yaşadığı problemlerin bir kısmı da onun eserlerine yansımıştır. Özellikle Ahmet Mithat Efendi (2016: 76) tarafından aktarılan, Fatma Aliye Hanım'ın evliliğinde ruhsal yahut zihinsel paylaşımın olmadığı ile ilgili dikkatler roman kahramanlarına doğrudan yansıyan biyografik özellik olarak göze çarpar.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki temel mesele kadının kendi ayakları üzerinde durabilmesidir. Bu sebeple romanlarında kahramanlarının serüveni bu mesele üzerine kuruludur. Bu husus dönemi için oldukça yeni ve zorludur. Fatma Aliye Hanım bu konuda yenilikçi olmasına rağmen devrinin ve toplumunun örf ve adetlerini birden yıkarak değil çok daha ılımlı yollardan geçerek yapmayı dener. Bunda aldığı terbiye ve inanç kadar Ahmet Mithat Efendi'nin de tesiri büyüktür. Onun romanlarında keskin deneyimleri olan kadınlara rastlanmaz. Arzulanan hayata bir takım zorunlu koşullar sonucu varılır ve Fatma Aliye Hanım, bir romancı olarak kadınlar için arzuladığı dünyayı, devri ve toplumu için makul gerekçelere dayandırma ihtiyacı hisseder. Bu sebeple onun kadın kahramanları radikal çıkışları, söylemleri yahut deneyimleri olan kadın kahramanlar olarak görünmezler. Tüm bunlara karşın romanlarının başkahramanları devri için oldukça güçlü, söyleyecekleri sözleri ve dile getirecek meseleleri olan kadınlardır ve bu manada yer yer Fatma Aliye Hanım'ın da sözünü devralma gücüne sahip kadınlardır. Fatma Aliye Hanım romanlarında içine atıldığı erkek dünyasında yapmak istedikleri için aksiyon alan bu kadınların karşısına, onların meselelerini ve aksiyonlarını görünür kılacak erkek kahramanlar koyarak çatışmalar yaratır. Bu noktada romanlarının sıklıkla dikkat çekilen, çözümlenen kadın kahramanları kadar onların hikâyelerini başlatan, yönlendiren, engelleyen yahut doğuran erkek kahramanların kurgulanma koşulları da Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyası ve romancı tavrını ortaya koyması bakımından dikkat çekmektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın Erkek Kahramanları

Fatma Aliye Hanım'ın romanları genellikle kadın kahramanların merkezinde ve mekânsal olarak evin etrafında şekillenmiş romanlardır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın

kahramanları bu sebeple genellikle “ev”den ve evin koşullarının yarattığı kadın olmaktan çıkmak için çabalayan kadınlardır. Bu kadın kahramanların karşısına konumlandırılan erkek kahramanlar da genellikle kadın kahramanların sadece ev sınırlarında karşılaşabileceği erkeklerdir. Bu sebeple onun romanları insan ilişkileri hususunda kapalı devredir. Bu erkek kahramanlar kadın kahramanların babası, erkek kardeşi yahut eşidir. Bunda Fatma Aliye Hanım'ın örf, adet ve dini-geleneksel yaşamla olan sıkı bağının etkisi büyüktür. Romanda eve girmiş olan erkekler ya doğrudan akrabalık bağı olan erkeklerdir yahut bir aile büyüğü / saygın bir kişilik gözetiminde kadın kahramana “eş”, olarak sunulmuş kahramanlardır. “Erkekler romanda sadece “koca” veya “erkek” olarak işlevleriyle anılırlar; tek tek kişilikleri önemli değildir. Bu (metinlerde) konu evlilik, evlilikte karı koca arasındaki aşkın güzelliği ve sadakatsiz kocaların yarattığı mutsuzluktur” (Esen, 2006: 273). Bu sebeple Fatma Aliye Hanım romancı olarak eve sadece “koca” olacak erkek kahramanı dâhil ederken kadın kahramanını da “mahrem” sayılacak bir erkek ile karşılaştırmaz. Fatma Aliye Hanım hem romanlarındaki satır aralarında hem de makalelerinde evlilik öncesi serbest ilişkiye temkinli yaklaşır. Bu sebeple kadın kahramanlarını arzuladıkları hedeflerden saptıracak hiçbir erkek kahraman ile rastlaştırmaz. Onun tüm erkek kahramanları kadın kahramanın hikâyesine yardımcıları yahut engelleyici misyonları ile katkı yapmak üzere var olan, çoğunlukla yalınkat, kendi hikâyeleri derinleşemeyen ve tek bakış açısına hapsedilen kahramanlar olarak görünürler.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında erkekler merkezde yer alan kadın kahramana göre; baba, erkek kardeş yahut eş konumundadır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın kahramanları eğitim, evlilikte denk olma, çalışma hayatı gibi temel meselelerde bu erkek kahramanları ya yardımcı işlev yahut engelleyici işlev olarak görür ki bunlardan baba yahut erkek kardeş büyük oranda yardımcı işlev, eş ise çoğunlukla engelleyici işlevde yer alır. Kadın kahramanlar kimi zaman ise arzulanan sonuca ulaşmak için tüm bu erkek kahramanları da ortadan kaldırmak durumunda kalmıştır. Romanlarda baba, erkek kardeş ve eş dışında görülen erkekler anlatıya yahut kahramanın aksiyonuna doğrudan katkısı görülmeyen erkeklerdir. Tüm bunlardan yola çıkarak Fatma Aliye Hanım'ın erkek kahramanlarının belirgin bir bakış açısına sığdırılarak oradan konuşturulan ve yalnızca belirli ve keskin bir bakış açısından verilen erkekler olduğu görülecektir.

Baba Olarak Erkek Kahramanlar

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında baba konumunda bulunan erkek kahramanların büyük kısmı onun biyografisinden beslenmektedir. Bu erkek kahramanların kurgusunun ardında onun babası Ahmet Cevdet Paşa ile kurduğu baba - kız ilişkisinin ötesine taşınan hoca-öğrenci ilişkisi yatmaktadır. Bu ilişkide eğitime özel bir önem verilen, fikirleri ve tercihleri önemsenen bir kız çocuğu dikkati

çekmektedir. Bu baba figürüne ilerleyen yıllarda Ahmet Mithat Efendi de hoca olarak eklenmiştir. İlk kadın yazarların aydın babalar ile birlikte bir de hocaya sahip olduğuna dikkat çeken Argunşah, kadın yazarların yazarlık deneyimlerine bu babalar rehberliğinde adım attığını söyler: “Onlar hem gerçek babalarının hem de kültürel babalarının kızları olarak gelişim süreçlerini çok hızlı bir şekilde istenilen düzeye getirmişlerdir” (Argunşah, 2016: 68). Fatma Aliye Hanım’ın baba imajı devrin bu iki aydın isminin inşa ettiği dünya ile perçinleşmiş olur. Bu husus, Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında baba olarak çizilen kahramanları etkiler. Bu durum onun kadına ait meselelere kimi zaman patriarkal bir pencereden bakmasına neden olur. Fatma Aliye Hanım’ın tıpkı hayatında olduğu gibi romanlarında da baba, hem merkezi bir kahraman hem de onun söylemlerini art alanda kontrol eden bir mekanizmaya dönüşmüş olur. Bu noktada baba birçok bakımdan ideal ve dokunulmaz bir konuma yerleştirilir. Argunşah (2016: 230) Fatma Aliye Hanım’ın burada ilk kadın yazarlarla benzeşen yönüne dikkat çeker:

“Biyolojik ve kültürel babalarının onları yola koyduğu noktadan itibaren yazmaya ve yaşamaya devam eden bu ilk kadınlar, çağdaşları erkeklerin aksine babalarının izindedirler. Onlar için sonraki yıllar babalarının sunduğu ilgili, özenli, duyarlı ama aynı zamanda bireysel kalmayan ve sosyal açımları da olan dünyanın gölgesinde geçer. Eş, sevgili, arkadaş, inanılacak değer, ideal ararlarken hep babalarından öğrendikleriyle hareket ederler. Babaları hafızalarının bir kenarında daimi bir karşılaştırma unsuru olarak yerini korur.”

Romanlarda ilk karşılaşılan erkek olarak babalar Fatma Aliye Hanım’ın kadın kahramanları için ideali taşıyan erkekler olup bu, kadın kahramanların evlilik, eş seçimi gibi hususlarını önemli ölçüde etkileyecektir. Evliliklerde kadın kahramanlar bu ideal babanın yarattığı erkeği arayan kadınlar olarak baş gösterecektir.

Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında babalar büyük çoğunlukla kadın kahraman için yaratılmış erkeklerdir. Bu doğrultuda diğer kahramanlardan ziyade kadın kahramanın babası olarak vurgu yapılan erkekler göze çarpmaktadır. Bazı romanlarında baba tümü ile kaldırılmış olsa da bu kahramanların yardımcı işlevi baba niteliği gösteren başka erkek kahramanlar ile sürdürülür. Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarat* ve *Udi* romanlarında bu bahsedilen babaya rastlanılırken *Hayal ve Hakikat*’in “Vedat” ile ilgili bölümünde ölmüş fakat babadan beklenen işlevi yerine getiren başka erkek kahramana rastlanır. *Enin* adlı romanda yönlendirmeleri ve devrine göre modern fikirleri taşıyan yakın akraba yine aynı görevi üstlenir. *Refet* romanında ise baba ve ona ait işlevler tamamen ortadan kaldırılmıştır. Fatma Aliye Hanım romanlarında baba figürünü adım adım kadın kahramanlarının hayata katılma hikâyeleri ile birlikte görmeye ve çözümlemeye çalışmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın *Muhadarat* ile *Udi* adlı romanlarında doğrudan bir baba kız ilişkisine rastlanır. *Muhadarat*'ta başkahraman Fazıla, *Udi*'de ise Bedia babaları ile yakın iletişim içerisinde büyümüş ve eğitimlerini babaları vasıtası ile almış kadınlardır. Bu eğitimleri vesilesi ile devri ve toplumu içerisinde farklılaşmış kadınlardır. Bu romanlarda baba ile kız ilişkisi ve bu ilişkiden üretilen düşünceler Fatma Aliye Hanım'ın biyografisi ile paralellik gösterir. Buradan üretilen düşüncelerin büyük kısmı onun kadın kahramanlarının hayata atılışlarında konforlu bir alan olarak babayı seçmesi ve yüceltmesini de açıklayacak niteliktedir.

Muhadarat'ta baba Sai Efendi'dir. Romanda "Fazıla Hanım'ın pederi olan Sai Efendi ... erbab-ı kadr ü haysiyettendi. Oldukça malumatlı ve her fenne aşına değerli bir zat" sözleriyle tanıtılır ve güzel huylu temiz kalpli biri olduğuna vurgu yapılır (Aliye, 2010: 31). İlk eşini çocukları Fazıla ve Şefik çok küçük yaşlardayken kaybetmiş Sai Efendi ev idaresini yürütmekte zorlandığı için Calibe adlı kadın ile evlenmiş ve bu evlilikten sonra tanınmayacak biçimde değişmiştir. Sai Efendi musikiye ilgi duyar. Fazıla bu sebeple uzun senelerdir piyano dersleri almaktadır. Sai Efendi kızının terbiyesi ile yakından ilgilenmekte, piyano çalmasından gurur duymakta ve zaman zaman kızının piyano çalmasını istemektedir. Fazıla ile babasının arasında hem eğitime hem de musikiye dayalı bir bağ kurulmuş ve Fazıla annesinin yokluğunda babasına aşırı bağlanmıştır. Bu bağlantı Sai Efendi'nin ikinci kez evlenmesi ile kesilmiş, Fazıla'nın babadan kopma ve büyüme serüveni başlamıştır.

Sai Efendi ilk eşinin ölümünden sonra çocuklarına dadılar ve hizmetçiler tutmuş olsa da evin düzenini devam ettirecek kabiliyeti bulamaz kendisinde. Bir müddet idare etmeye çalışsa da en sonunda Calibe ile evlenme kararı alır. Fatma Aliye Hanım burada baba konumundaki kahramanı Sai Efendi'nin bu evliliğini makul gerekçelerle sunarak bu baba figürünün yanlış yapacağı her davranışı onun aslında haklı olduğu izlenimi ile vermek ister. Fazıla bu evlilikten sonra karşılaşacağı sevgisizlik, eziyet gibi konularda da babaya hak vermeye çalışır ki bu Fatma Aliye Hanım'ın büyük bir çabayla sahip çıktığı baba figürünün bir yansımasıdır. Erkek kahramanlarından eş olarak tasvir ettiklerinde olumsuz olarak sunduğu birçok davranış baba için makul ve masum olarak sunulur. Fatma Aliye Hanım bir anlatıcı olarak "baba" olan kahramanlarını kadın başkahramanlarının gözünde kutsal ve yüce bir konuma yerleştirir.

Calibe'nin oyunları ile Sai Efendi'nin yaptığı her şey bir yanılsa dönüşür. Çocuklarını sevdiğini söylese bile karısının yönlendirmesi ile Fazıla'yı git gide evden çıkmaya zorlamaktadır. Fazıla her eziyete karşın yine de babasına hak verir:

"-Pederime kabahat bulamam. Kadın bizi her gün zemmederek türlü iftiralar ile itham eyleyerek pederimizin gözünden düşürmek için çalışıyor. O kadar mezmum evlatları pederin gözü görür mü? Her gün bizden şikâyet, bizim

için vıvıltı, tahammül olunur eziyet midir? Kendimizden ziyade pederime acıyorum.” (Aliye, 2010: 23)

Sai Efendi Calibe'nin etkisiyle git gide kandırılan, hiçbir şeyden haberi olmayan etkisiz bir figüre dönüşür. Fazıla bir yandan babasından eski sevgiyi görememesi bir yandan ise babasının düştüğü durum sebebiyle üzüdür ve bir an önce evden çıkmanın yollarını arar. Olanların hiçbirinde babasını kusurlu görmez aksine ona acır. Buna karşın Sai Efendi kızı Fazıla'ya karşı duyarsızlaşmıştır.

“Topluma karşı rol yapan ve ideal bir baba olduğunu göstermeye çalışan Sai Efendi, sadece kendisini, kendi rahatını düşünür. Bakar ama görmez. Üvey annenin çocuklarına yaptığı eziyetleri, evinin içinde dönen oyunları ve hatta eşinin kendisini aldatmasını fark edemez. Kendi dışındaki dünyaya karşı hep kapalıdır ve kolayca yönlendirilebilir. Kızını / Fazıla'yı eşinden ayırdığında evine kabul etmez; hatta hile ve iftiralar ile reddeder. Kendine sunulanları yaşamak zorunluluğu ile karşı karşıya kalan başkışı, evdeki ve toplumdaki etkisizliğinin bilincindedir.” (Eliuz, 2007: 625)

Fazıla'nın babasına karşı olan tutumunda dikkat çeken bir husus da evlilik ve eş seçiminde görülür. Fazıla, evlenme yaşına geldiğinde Mukaddem Bey ile evlendirilmek istenir. Fazıla konu üzerine sohbet ederken “Ben pederime beni filanca adam veriniz diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gaspa kalkışmam!” sözleri ile kadının eş seçimi hakkının babaya ait olduğu ile ilgili güçlü bir ataerkil bağlılık gösterir (Aliye 2010: 130). Sai Efendi başlarda Fazıla'nın henüz yaşının küçük olduğu gerekçesi ile beklemesini ister. Calibe'nin türlü oyunları ile ilerleyen zamanlarda bu evlilik gerçekleşmez ve yine onun müdahalesi ile Fazıla Süha ile evlendirilmek istenir. Fazıla'nın burada babaya direnmek ile ona itaat etmek arasında bir çizgide kaldığını görürüz:

“Bir kıza zevç intihabı pederin hakkı olduğunu bilirsin değil mi? ... Benim vazifem sana hükmetmek, senin vazifen de bana itaat eylemek olduğunu biliyor musun yavrum?” ...

-Benim hiçbir şeyim olmayan bir kadının bana intihap ettiği zevci ben kabule mecbur değilim.

Sai: Ben intihap ettim! Diyeceğin var mı?

Fazıla: Rica ederim efendim. Beni bu hususta hiç tazyik buyurmayınız.

Çünkü kabil değil.

-Bana isyan mı ediyorsun?

-Ettirmeyiniz diye size rica ediyorum.

-Bu olacak kızım. İşte ben bu kadar söylerim” (Aliye, 2010: 152 - 154).

Fazıla'nın gözünden bu hususta babanın kadının eş seçimi üzerindeki hak durumu gözler önüne serilir. Bu Fazıla'nın evden çıkmaya zorlanmasında da yine bir müdahale olarak görülebilir.

Sai Efendi Calibe'nin etkisi ile Fazıla'ya şiddet uygular. Yazar şiddet hususunda çok hassas olmasına rağmen baba romanın bu sahnelerinde de anlatıcının cephesinden olumsuz sunulmamaya çalışılmıştır. Sai Efendi'nin bu davranışı hem acınası hem de makul gerekçelere dayanan bir durum olarak anlatılır:

“Yazar kızını döven Saî Efendi için yine adamcağız demeye devam eder. Saî Efendi için kullanılan bu tür sıfatlar, konuşma dilinin doğal akışı içinde kullanılmış sözcükler olarak düşünülmemelidir. Belki çok bilinçli kullanılmamış olsalar da, babanın yaptığı kötü davranışları bile meşrulaştıran sözcüklerdir bunlar. Yazar, yaşanan dayak olayını ve çocukların ezilmesini zorunlu bir sonuçmuş gibi anlatır. Öyle ki okuyucunun dayak yiyen Fazıla'dan çok dayak atan babaya acıması beklenir” (Kırtıl, 2003: 119).

Fazıla tüm bu baskılardan sonra dayanamayarak Remzi ile evlenmek ve evden ayrılmak durumunda kalır. Fazıla buradan sonra babadan ayrılmış bir halde bağımsız bir serüven sürdürmeye devam eder. Başından geçen bir dolu talihsiz olay esnasında ise babası Calibe'nin yaptıkları ile hasta olup yatalara düşmüş, Fazıla ise bu sırada kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenmiştir. “Eser, Tanzimat devrinin ataerkil bakış açısının baskıcı, yıkıcı ve savaşçı değerleri ile egemen özne erkeğin yanında nesne, kurban rolüne sürüklenen kadınların öyküsünün anlatımından oluşur” diyen Eliuz, romanın kadın kahramanı üzerine şu aşamaları tespit eder.

- Kadının düşünsel ve dilsel boyun eğişi: susma, kabullenme
- Babaya itaat: yaptırımsal bağlılık
- Eve ve erkeğe lazım olan nesne/ makine olarak görülen kadın
- Kadının yeniden doğuşu: Kendi oluşu” (Eliuz, 2007: 621).

Fazıla'nın tüm bu uyanışından sonra babadan bağımsızlaşması beklenirken Beyrut'a savrulan öyküsü yine İstanbul'a ve baba evine dönerek mutlu sona erer. Fazıla kendisini dışarıdaki hayata sürükleyen, mutsuz eden, sevgisini esirgeyen babasını tüm serüvenin sonunda affeder. Anlatıcı baba figürüne kıyamaz ve kızı, çok sevdiği babası ile tüm engelleri, kötülükleri kaldırarak tekrar birleştirir. Fazıla başlangıçtaki baba ile olan mutluluğu roman boyunca ararken sonunda bu mutluluğa tekrar kavuşur. Sai Efendi'nin pişmanlığı ve mutluluğu da bu sonu haklı çıkarmak için eklenir. Burada Fazıla'nın bir kadın kahraman olarak yaşaması gerekenler için Sai Efendi'nin olumsuz olarak sunulan eylemlerine ihtiyaç vardır fakat anlatıcı da kahramanı Fazıla da bunlara karşın bu babayı cezalandırmak istemez.

Babanın baskın bir karakter olarak görüldüğü bir diğer roman ise *Udi*'dir. Romanda baba Nazmi Bey, Bedia'nın daha sonra mesleğine de vesile olacak müziğe merakı ile tanıtılır. Bedia Nazmi'nin en küçük kızı ve gözdesidir. Müzik başta olmak üzere bildiği her şeyi Bedia'ya öğretir. Birlikte müzik icra etmek onları özel bir bağ ile birbirine bağlar ve bu ilişki baba - kız ilişkisinin ötesine taşınarak hoca - öğrenci ilişkisine ulaşır. Bedia'nın iş hayatına atılmak durumunda kaldığında babasından öğrendikleri onu ayakta tutacak, yine ondan öğrendiği müzik ise ona bir meslek kazandıracaktır.

Fatma Aliye Hanım'ın bu romanında baba hâkimiyeti ve onun etrafında çizilen eril hegemonya güçlü bir biçimde hissedilir. Nazmi Efendi'nin tanıtılışı sırasında onun hem aydın hem de sözüne karşı gelinemeyecek bir güç olduğu hemen baştan ortaya konmuştur:

“Nazmi, şair ve müzisyen ... ve oldukça filozof bir adamdı. Evlatlarıyla musahabeti ekseri bu türlü nasayihe hasreylerdi. Bu nasayihin evlatları üzerinde mutlak tesir-i katisi görülmesi hakkında musırdı. ... Peder, nasihatlerinin hilafında bir hâl ve harekette bulunup bulunmadığından emin olmak isterdi. Kendi nasayihine muhalif harekette bulunmayı pek büyük bir cüret addeylerdi” (Aliye, 2012d: 52).

Nazmi tüm bu güçlü portresinin yanında gençliğinden beri içkiye düşkündür ve ailesinden bunu gizlemeye çalışmakta, bundan da utanmaktadır. Anlatıcının müdahalesi ile bu olumsuz olarak sunulan özellik babadan yana alınan bir tavırla değiştirilir ve Nazmi bir gün oğlu Şemi'ye yaptığı eziyetten sonra pişmanlık duyarak içkiye tövbe eder. Diğer çocuklarının müziğe olan merakı Bedia kadar güçlü değildir. Bu sebeple Nazmi, Bedia'ya romanda adeta ansiklopedik bilgilere dönüşecek bir dolu birikim aktarır. Bunun yanında onun ud ile tanışmasına vesile olur. Bu sıralarda Bedia babasının ve ailesinin gözdesine dönüştüğü mutlu bir cennette yaşıyor olarak tasvir edilir ve bu cennette baba Nazmi'nin eğitim ve sevgi ile bütünleşmiş güçlü bir katkısı söz konusudur. Bu sebeple ne anlatıcı ne de Bedia baba hakkında olumsuz yargıya geçit vermeksizin onun bu otoritesini korumayı devam ettirir.

“Bedia'nın içine doğduğu ... aile tam bir pederşahi ailedir. Evin tek hükümdarı babadır; Nazmi Bey için ... bir aile müdürü, bir aile babası, bir hane erkeği ifadeleri kullanılır. Bu kralın arkasından aile mükemmel bir hiyerarşiyle dizilir. Nazmi'den sonra karısı, en büyük kız, Şemi ve sonra Bedia, efendilerin uşağı Hacı Lala ve onun uşakları, sonra da tüm cariye ve uşaklar. Aileden öte, bir hane söz konusudur burada. İlk başta bu hane bir cennet olarak sunulur bize; birlikte müzik öğrenilen ve yapılan, sevgi dolu bir aile. Baba evin işlerini yönetir, dış dünyayla ilişkisini kurar ve çocuklara eğitim verir” (Köroğlu, 2018: 302).

Nazmi işrete tövbe edince güçsüzleşir ve ölüme yaklaştığını anlar. Bu sırada Bedia'nın evlilik çağı gelmiştir ve Nazmi kızının evlendiğini görmek ister. Burada anlatıcı yine aydın bir baba olarak çizdiği Nazmi'yi Bedia'nın evlilik kararına müdahale etmeyen bir baba olarak tasvir eder ve nitekim Bedia kendi seçtiği genç bir subay olan Mail ile evlenir. Bedia evliliğine babasından gelen mal varlığı ve müzikte ulaştığı birikimlerle geçer. Bedia'nın babası ve erkek kardeşi ölüp yalnız kaldığında ve geçimini sağlamak zorunda kaldığında babanın verdiği eğitim etkili olacak, onun sayesinde udu ve müzik bilgisi ile para kazanmaya başlayacaktır. Bedia'nın mecbur kaldığı bu durumda kadının çalışma hayatı baba sayesinde denetlenmiştir fakat Bedia tüm bunları eril düzenden sapmadan, terbiyesinde hiçbir değişiklik olmadan gerçekleştirebilmiş ve hayata o şekilde veda etmiştir. Erol Köroğlu, düzenle uzlaşan bir anlatı olarak gördüğü *Udi* için şöyle belirtmektedir:

“Udi'deki kapanışın erkek hegemonyasıyla uzlaşmayı tercih ettiğini söylemek yanlış olmaz. Romanda Nazmi'nin alkolizmi ya da Mail'in kadın düşkünlüğü gibi kötü örnekler istisna olarak kurulurlar. Sisteme ait kriz, kadının erkeğe bağlı olması, erkek tarafından sömürülmesi krizi romanın sonuna geldiğimizde saklanmış olur. Evet, kadın için bir kurtuluş vardır evlilik dışında, ancak o da istisnaidir” (Köroğlu, 2018: 305).

Bedia'nın çalışması zorunlu koşullar sonucu gelişebilmiş bu da ancak yine hayatındaki erkeklerin (baba, erkek kardeş, eş) zorunlu olarak çıkışı ile gerçekleştirebilmiş, kadın kahraman buna kendi iradesi ile eriştirilmemiştir. Bedia “müziğe meraklı babası tarafından bir ud sanatçısı olarak yetiştirilmiş, kocasından ayrıldıktan, babası ve ağabeyini de kaybettikten, yani hayatını yanlarında geçirebileceği erkekleri yitirdikten sonra” çalışmayı deneyimleyebilmiştir. (Argunşah, 2016: 19) Fatma Aliye Hanım'ın burada kadınlar için istediği “çalışma hayatı”na katılım yine o dönemin örfüne göre işletilir ve bir keyfiyetle değil bir mecburiyet sonrası sunulur. O dönem için keyfi koşullarda Fatma Aliye Hanım'ın babanın / eşin eril tahakkümündeki kadın kahramanlarına bunu denetmesi pek mümkün görünmemektedir. Romanlarında nispeten temkinli denemeler ile kadının çalışma hayatına katılımına ilişkin söylemler üreten Fatma Aliye Hanım makalelerinde bu hususu ısrarla ve daha açıkça dile getirir. Bu hususta özellikle erkeklerin kadına yardımcı olması gerektiğini düşünür:

“Bizde dahi ailelerin hiss-i idaresi ve evladın iyice tahsil ettirilmesi gibi mesail-i mühimme için kadınlarımızın da çalışması lazım geldiğini artık anlayanlar pek çoktur. Lakin kadınlardan drahoma ve idare-i aile hususunda muavenet isteyen erkekler kadınların o parayı tedarik hususunda namus ve haysiyetle çalışıp kazanabilmeleri için kadınlara bir iş, bir hizmet ve sanat vermeyi düşünmesi lazım gelmez mi?” (Aliye, 1993: 2/4).

Fatma Aliye Hanım, kadınlar için istediği bu yaşama geçmenin ilk aşamasında erkeğin yardımını bekler. Bu yardım kadına çalışma hayatında ayakta durabilecek kabiliyetleri kazandırmaktır. Onun romanlarında bu düşünce ile beklenen yardımcı işlev babaya yüklenir. Nitekim Bedia'ya gereken sanatı ve kabiliyeti baba Nazmi Bey aktarmıştır.

Babanın alanından babanın deneyimleri / yardımları ile çıkmak ve arzulanan özgürlüğü baba ile çatışmadan, onunla uzlaşarak gerçekleştirmek noktasında Fazıla ve Bedia bir bütünlük arz eder. “Fatma Aliye Hanım’ın kızları olarak hem Fazıla hem de Bedia, babalarıyla birlikteyken aldıkları eğitimden dolayı hayatlarının sonraki devrelerinde, babalarından uzaklaştıktan ya da babalarını kaybettikten sonra da iradelerini kaybetmezler. Güçlü karakterler olarak ayakta durabilirler, yeni bir hayatı kurabilirler, mücadele edebilirler” (Argunşah, 2016: 72).

Fatma Aliye Hanım’ın *Hayal ve Hakikat*’te kaleme almış olduğu bölümde Vedat babasız bir genç kız olarak tanıtılır fakat bu işlevi romanda Hüseyin Sabri Efendi ve Doktor Hami adlı kahramanlar üstlenir. Fatma Aliye Hanım kadın kahramanını tek başına bırakmaz ve yine o işlevi üstlenecek birini romana ekler. Hüseyin Sabri Efendi, Vedat’ın babasının arkadaşıdır ve Vedat ona emanet edilmiştir. Vedat’ın babasından kalan mirasın kontrolünü de onun için yine Hüseyin Sabri Efendi üstlenmiş olup Vedat’a kendi evladı gözüyle bakmaktadır. Hüseyin Sabri Efendi’nin oğlu Vefa ile Vedat evlilik çağları geldiğinde nişanlanır. Hüseyin Sabri Efendi Vedat’ın evlenmesine de yardımcı olarak babalık yapmak ister fakat bu evlilik kararı Hüseyin Sabri Efendi’nin ölümü ile bozulur. Vefa evlilikten vazgeçer, Vedat ise bunun yarattığı ruhsal durum ile hastalığa düşer. Babanın ortadan kalkmasıyla kadın kahramanını savrulan bir kahraman olarak kurgulayan Fatma Aliye Hanım, dengeyi sağlamak adına romana Vedat’ı tedavi etmek üzere gelen Doktor Hami’yi ekler. Doktor Hami babacan bir kahraman olarak çizilir. Vedat ile sürekli çeşitli konularda sohbet eder ve Vedat sevginin aslında bir ahbaplık etmek olduğunu anlar fakat Doktor Hami de bir zaman sonra Vedat’a uğramamaya başlar ve Vedat’ın durumu daha da kötüye gider. Romanda babalık ve arkadaşlık edecek kahramanlar çekildikçe kadın kahramanın da durumu olumsuzlaşır ve dengesi bozulur. Fatma Aliye Hanım bu ilk roman denemesinde babadan bağımsız düşünülemez kadın kahramanlarının ilkinin Vedat ile yaratmış olur.

Enin romanında baba işlevini *Hayal ve Hakikat*’teki benzer kurgu ile Ekrem Efendi üstlenir. Sabahat’ın dayısı olan Ekrem Efendi ona aynı zamanda babalık eder. Ekrem Efendi’nin özellikle evlilik hususunda Sabahat’e rehberlik ettiği görülür. Ekrem Efendi eğitilmiş ve devrine göre oldukça ileri görüşlü fikirleri olan bir adam olarak sunulur. Ekrem Efendi, çocuklarını Avrupa’da okutmuştur, özellikle gençlerin evlenmeden önce birbirini tanıması gerektiğini ve evlilikte eşlerin uyumunun, mutluluğunun önemli olduğunu düşünür. Sabahat’a da özellikle bu konularda

nasihatte bulunan Ekrem Efendi Sabahat'ı oğlu Suat ile evlendirmek istemektedir ve bu fikrini açıklarken Sabahat'ın fikrinin öncelikli ve önemli olduğunu düşünmektedir:

“Kızım eğer Suat'ın validesinden kalan serveti olmasa belki servetine tamahen bu izdivacı arzu eylediğim hatırına gelir havfiyle hiçbir vakitte buna cesaret edemezdim. Yine sen şimdi sana oğlumdan bahseylediğimi düşünme benim hatırım kalır sanma! Seni kendi evladımdan az sevmem! Bunu anlamış olmalısın. Bahusus sen bana bir vediasın! İzdivacın tamamıyla kendi efkâr ve tasavvuratına ve arzuna göre olmalıdır. Bu hakk-ı intihap senindir. Eğer Suat'ın halinde beğenilmeyecek bir şey göreydim, tahsil ve terbiyesinde bir noksanını bulaydım o hususta kendisi ne kadar arzukeş olsa bu izdivacı ben men ederdim” (Aliye, 2012a: 35).

Enin romanında da babanın yokluğunda bir başka erkeğe emanet edilmiş bir genç kıza rastlanılır. Sabahat, Ekrem Efendi'nin gözetiminde karşı cinsi tanıma, eş, evlilik gibi konuları kendisinden yaşça büyük, deneyimli ve ileri görüşlü bir erkekten öğrenmiş olur. Fatma Aliye Hanım bu romanında da yine yaşça büyük bir erkeğin yardımcı işlevine başvurarak onu bilgili, deneyimli, kadını hayata hazırlaması gereken güçte bir rehber olarak gösterir. Roman tamamlanmamış olduğu için bu işlevin sonucuna ilişkin bilgiye ise ulaşılamamış olur.

Fatma Aliye Hanım *Refet* “romanında yakınlarının haksızlığına uğrayan yetim bir kızın okuyup öğretmen olmak ve onurlu biçimde yaşamak için annesiyle verdiği mücadeleyi anlatır. Refet eğitimini tamamlamayı, meslek sahibi olmayı, çalışma yaşamına atılıp yaşamını kazanmayı amaçlayan bir genç kızdır” (Kızıltan, 1993a: 86). Bu romanda ortadan kaldırılmış ve olayların akışına sadece yokluğu vesilesi ile etki etmiş bir baba ile karşılaşırız. Bu bakımdan Fatma Aliye Hanım'ın bu romanı baba figürünün eksikliği ve doğurduğu sonuçlar bakımından diğer romanlardan bir noktada ayrılır. Kadın kahraman Refet'in babasının ölümü ile açılan sahnede kısaca Refet'in babasından bahsedilir. Refet'in babası Hayati Efendi Anadolu'da yaşamaktadır ve İstanbul'a geldiğinde annesi Binnaz ile tanışarak evlenmiş, Binnaz'ı da köyüne getirmiştir. İstanbul adetlerini getirdi diye köyde ne Binnaz ne de kızı Refet sevilmemiş, Hayati Efendi'nin ölümü ile de tüm kapılar onlara kapanmıştır. Binnaz ve Refet bu ölümle birlikte kimseden yardım göremez ve kendilerini geçindirmek için İstanbul'a gelirler. Binnaz çamaşırcılık yaparak Refet'i okutur. Refet de öğretmen olarak iş hayatına atılır. Burada babanın yokluğunda bu iki kadın kahramanın başlarda zor durumlarla karşılaşsalar da çabalayarak dengeye kavuştukları görülür. Fatma Aliye Hanım'ın bu romanında da yine bir mecburiyet sonucu çalışma hayatına katılmış kadınlar görürüz. Bu mecburiyet babanın yokluğudur. İlk nesil kadın Binnaz beden, ikinci nesil kadın Refet ise zihin gücü ve eğitim ile bu çalışma hayatına dâhil olur. Bu romanda diğer romanlardan farklı olarak bir babanın / erkeğin yardımı veya hayata atılmak noktasındaki bir bilgi aktarımına rastlanmaz.

Eş / Sevgili Olarak Erkek Kahramanlar

Fatma Aliye Hanım'ın kadın kahramanlarının karşısına yerleştirmiş olduğu eş yahut sevgili konumundaki erkekler “baba” figüründen çok farklı bir görünüm arz eder. Babalar kadın kahramanların çoğunlukla yardımcı işlevlerini üstlenirken, eş konumundaki erkek kahramanlar kadının isteklerini yahut bir kahraman olarak gelişimini engelleyen yahut durduran karşıt birer güç işlevi görürler. Fatma Aliye Hanım yeni bir toplumun eşiğindeki kadınlara yüklemek istediği misyona yahut onlar adına istediği değişikliklere bu başlık altındaki erkekler ile kadınları çatıştırarak ulaşır. Bu manada kadınların eşleri yahut evlenmeden önce tanıdıkları erkekler genellikle kadın etrafında probleme dönüşmüş hususları ortaya çıkaran bir görevdedirler.

Fatma Aliye Hanım evlilikte zihinsel denklik, arkadaş olma, tek eşlilik ve sadakat gibi hususları ön plana çıkararak kadın kahramanlarını bunun etrafında şekillendirir. Buna göre kadınlar bahsi geçen bu konularda bir sarsıntıya uğrar, evliliği çıkmaza girer ve sonunda tek başına macerasına atılmak durumunda kalır. Tüm bu serüvende erkek kahramanlar etrafında kadının eğitimi, evlilikten beklentileri, eş seçimi, zihinsel uyumu, boşanması ve çalışma hayatına girişi gibi konular tartışılır. Fatma Aliye Hanım'ın kadın kahramanları evlilikte belli başlı hususlarda problem yaşar. O, eğitime ve bilgisine denk olmayan bir adamla evlenen, başka kadınla aldatılan, çok eşliliğe karşı duran kadınlar için yeni bir yol çizer. Bu yol hiç şüphesiz kadının çalışarak ayaklarının üstünde durmasıdır. Bu sebeple babanın bir engel olarak sunulmadığı romanda eşler bu konulara kadını iten kahramanlar olarak kurgulanır. Romanlardaki tüm erkekler bahsi geçen problemlerin merkezinde yaratılan erkeklerdir.

Hayal ve Hakikat'te Fatma Aliye Hanım'ın bağımsız yazmış olduğu romanlarına göre kadın kahramanın etrafında “hayal” ismine de atıfla daha romantik bir dünya çizilir. Erkek kahraman Vefa bu hayal dünyasını yıkan bir kahraman olarak verilir. Romanın Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılmış Vefa'yı anlatan bölümünde bu dünya realist bir zemine çekilir fakat Fatma Aliye Hanım'ın yazmış olduğu bölümde bu kahraman Vefa isminin aksine bir aşk hikâyesinin vefasız tarafını temsil eder. Vedat'ı koruyup kollayan baba rolünde olan Hüseyin Sabri Efendi'nin oğlu olan Vefa, Vedat'ın çocukluk arkadaşıdır. Vedat yıllar sonra Vefa'yı gördüğünde küçüklüğünden beri ona âşık olduğunu anlar. Hüseyin Sabri Efendi onları evlendirmek üzereyken ölmüştür. Bu ölüm üzerine evlilik gerçekleşmez. Vedat'ın cephesinden bu terkedilme, aldatılma olarak görülür. Vefa yurt dışına gideceğini söyleyerek yalan söylemiş ve vazgeçmiştir. Bu yaşananlar ise adım adım Vedat'ı sona sürükleyen ve romanın sonunda ona “histeri” etiketinin vurulmasına neden olan bir felaket olur. Vefa ise Vedat'ın gözünden bu hisli dünyayı yıkan duyarsız bir erkek kahraman olarak sunulur.

“Vedat hayatını bir erkeğe dayanmadan sürdüremeyen devir kadını temsil eder. Tek başlarına kaldıklarında bir servet sahibi olmalarına rağmen

hayatlarını sürdürme kabiliyeti gösteremeyen kadınlar, bir anlamda bilginin ve hayat tecrübesinin kaynağı olan erkeklere muhtaçtırlar. Böylece Parla'nın Tanzimat romanında erkek yazar ve erkek kahramanlar üzerinden baba - oğul iletişimsizliğine bakarak kurduğu babasızlık metaforu, kadın yazarlar ve onların kadın kahramanları açısından tersine yönelişle sağlam bir şekilde kurulmak zorunda kalınmıştır” (Argunşah, 2016: 237).

Muhadarat'ta Fazıla'nın karşısına çıkan eş adayları birden fazladır. Fazıla romanın başlarında aile tanıdıklarının oğlu olan Mukaddem ile evlendirilecektir. Fazıla gerçekleşecek bu evlilikten hoşnuttur. Mukaddem ise iyi eğitilmiş ve terbiyeli bir gençtir. Fazıla'nın başlangıçta evlilik için bir beklentisi yoktur ve deneyimsizdir. Fatma Aliye Hanım kadının eş seçimi, boşanma, zihinsel denklik gibi hususları irdeleyebilmek için başkahramanını birden fazla erkekle karşılaştırmayı dener. Bu sebeple başlangıçta evlilik hususunda beklentisi olmayan bu kahramanını öncelikle Mukaddem'den uzaklaştırır. Mukaddem'e atılan iftira ile baba Sai Efendi onu içki âleminde görmüş ve nişanı bozmuştur. Böylece Mukaddem ve Fazıla ayrılmıştır. Burada Mukaddem'e atılan iftira dışında kahraman derinleşmez ve Fazıla için engelleyici bir işlev yaratmaz. Fazıla'nın Remzi ile evlendirilmesi ve ardından intihar ettiğinin sanılması ile Mukaddem çok üzümüştür. Beyrut'ta Fazıla ile tekrar karşılaştığında onunla evlenmek istese de Fazıla, eşi Remzi'den boşanmadığı gerekçesi ile buna imkân vermez. Anlatıcı iftiraya kurban giden günahsız Mukaddem'i romanın sonunda çok seveceği bir kadın ile evlilik yaptırarak ödüllendirir. Anlatıcı, Fazıla'nın Mukaddem ile ilişkisi etrafında kadın kahramana ait bir problemi yahut engellemeyi ortaya koymaz.

Fazıla bir zaman Calibe'nin akrabası olduğu Süha ile evlendirilmek istenir fakat Fazıla buna şiddetle karşı çıkar. Süha burada arada kalmış bir isimdir. Bir yandan tamamıyla kötü tasvir edilen Calibe'nin güdümündedir bir yandan ise vicdanı ile hareket ederek anlatıcının gözünden dürüst bir kahraman olarak gösterilir. Süha Fazıla'ya âşıktır, onunla evlenmek ister fakat Fazıla istemez. Süha bu üzüntü ve Calibe'nin kötülüklerinden de uzaklaşmak istemesi ile konaktan ayrılır. Süha da yine iyiliğinin karşılığında başka bir kadın ile yaptığı mutlu bir evlilikle ödüllendirilir.

Fazıla için engelleyici işlevi evden bir an önce çıkmak için evlendiği Remzi yapar. Remzi'nin tanıtımından itibaren olumsuz özelliklerle çizildiğini görürüz. Remzi tüccar bir babanın zengin oğludur ve Fazıla ile soylu bir kadın ile evlenmek istediği için evlenmiştir. Remzi cephesinden bu bir aşk evliliği değil kendisini çevreye göstermek istediği bir güç gösterisidir. Fazıla Remzi ile kitap okumak, piyano çalmak gibi entelektüel zevk ve uğraşlarını paylaşmak ister. Fazıla'nın yaptığı her şeyden sıkılan, bir zaman sonra Fazıla'yı sevmediğini de söyleyen Remzi, evin ayrı bölümünde yaşamaya, Fazıla'dan uzaklaşmaya başlar. Fazıla evliliğini ne kadar kurtarmak isterse de başaramaz. Remzi tüm bunların üzerine Fazıla'yı başka kadınlarla da aldatmaya

başlar. En sonunda ise eve cariye almak istediğinde Fazıla ile ters düşerler. Fazıla'nın Remzi'ye odalık için söylediği sözler adeta Fatma Aliye Hanım'ın sözü devraldığı yerdir.

“Bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden, gerek ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. ... Lakin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiyat biçilmeye kalkışılrsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin?” (Aliye, 2010: 213).

Fatma Aliye Hanım bu satırlarla geleneksel yaşamda kadın için küçük düşürücü gördüğü bu konuda çocuk sahibi olmak yahut kadının sosyal yetersizliği gibi gerekçelerle odalık fikrinin uygulanabilir olduğunu dile getirirken bir yandan da bu çok eşliliğe karşı çıkar. Bu karşı çıkış da yine devri için yenidir ve Fatma Aliye Hanım sözü devraldığı bu sıralarda temkinli ve geleneğe bağlı olmaya gayret ederken eril sistemden de keskin bir biçimde ayrılmaz.

Remzi bunun yanında her şeye sinirlenen ve her geçen gün Fazıla'ya evi de evliliği de çekilmez bir yere dönüştüren biri olmuştur. Fazıla'nın her probleminde ona şefkat yerine sadece para vermektedir. “Remzi, duygusal değil, fiziksel ve maddi bir evlilik yapmak istemektedir. O, itaatkâr, edilgen, hareketliliği düşük ve yaşam alanı sınırlı bir kadın ile evlenmek istemektedir. Onun için kadın, sadece ev ve beden için kullanılacak bir nesnedir” (Eliuz, 2007: 625). Kadın düşkünlüğü tükenmeyen Remzi başka kadınlarla başka evlerde hayat yaşamaya devam edince Fazıla, intihar etmek niyetiyle bu evden çıkar. Baştan itibaren bütün olumsuz özellikleri ile çizilen Remzi hızla kötü sona sürüklenir. Servetini başka kadınlarla tüketir. Fazıla'dan sonra tekrar evlendiğinde karısının aşığı tarafından öldürülür ve bir manada anlatıcı tarafından cezalandırılır. Fazıla'nın Remzi ile olan evliliği etrafında zihinsel alışveriş, sohbet ve sadakat konularına vurgu yapan Fatma Aliye Hanım, tüm fedakârlığını göstermiş kadın karşısında buna önem vermemiş erkek kahramanı cezalandıran bir sonla ortadan kaldırır.

Fazıla'nın karşısına son olarak ise Şebip çıkmıştır. Şebip Fazıla'nın esir gittiği evin oğludur ve ticaret ile uğraşan terbiyeli, zeki bir adamdır. Bu nitelikleriyle Şebip, Fatma Aliye Hanım'ın ideal kahramanıdır. Ketum bir adam olan Şebip, Fazıla'ya âşık olmuştur ve onunla evlenmek istemektedir. Fazıla, Remzi ile olan nikâhı gerekçesi ile bu aşka karşılık veremez fakat bir zaman sonra Remzi'nin ölüm haberi öğrenilir ve Fazıla ile Şebip evlenir. Birlikte İstanbul'a dönerler. Anlatıcı romanın sonunda bu ideal evliliği bir çocuk ve mutlu son ile ödüllendirir. Fazıla uzun bir serüvenin sonunda her yönü ile ideal ve kendisine âşık bir erkek ile evlenmiştir. “Fatma Aliye Hanım'ın evlilikten beklentisi zihinsel paylaşımın olması ve hayatın bilgi aktarımlarıyla zenginleşmesidir” (Argunşah, 2016: 62). Bu sebeple Fatma Aliye Hanım bu paylaşımın

olmadığı yerde kahramanını serüvene sürüklemiş ve ideal evliliği bulana kadar bu serüveni sürdürmüştür.

Udi romanında eş olarak sunulan erkek kahraman Mail'dir. Genç bir subay olan Mail, Bedai'nin severek, isteyerek evlendiği eğitimli bir adamdır. Başlangıçta mutlu başlayan bu evlilik Mail'in değişmesi ile dağılmaya başlar. Mail, Bedia'nın babasından kalan mirası tüketmekte, yalan söylemekte ve her gece eve sarhoş gelmektedir. Bedia'nın ud çalmasından rahatsız olup buna karşın eğlence âlemlerine devam etmektedir. Bunun yanında Helvila adlı düşkün bir kadına tutulmuştur. "... Erkeğin iki kusuru ... cenneti cehenneme çevirecektir. Bu kusurlarla sırasıyla karşılaşırız: İşret, yani içkiye düşkünlük ve kadın düşkünlüğü. İşret Nazmi'de cisim bulur, kadın düşkünlüğü ise Bedia'nın kocası Mail'de. Elbette ikincisi daha kötüdür ama işret de bu ikinciye yol hazırladığı için kötüdür" (Köroğlu, 2018: 302). Mail kendisini bu felaketten kurtarmak istese de başaramaz. Bedia uzun süre bu duruma katlansa da en sonunda evden ayrılarak kendi serüvenine atılır. Mail engellemeye çalışır ve Bedia'nın boşanmasına izin vermez fakat Bedia evden ayrılarak fiilen evliliğini bitirir. Bedia, Helvila ile karşılaştığı sırada Mail'in Helvila'yı da bırakarak Selanik'e gittiğini, yaptıklarından pişman ve Bedia'yı özler bir şekilde öldüğünü öğrenir. Bedia'nın kendi eş seçiminin olumsuzlukla sonuçlanması burada dikkat çekicidir. Buna karşın romanın sonlarına doğru evliliğinde sadakatsizlik göstermiş bu erkek kahraman cezalandırılırken Bedia kendi ayakları üzerinde durmayı başarmış bir kahraman olarak yüceltilir.

Levayih-i Hayat romanında evlilik üzerine sohbet eden kadınların mektuplarından oluşan bir roman görülür. Burada doğrudan erkek kahraman adları zikredilmez fakat kadınların evliliklerinde kocaları ile ilgili paylaşımları olduğu için Mehabe, Fehame ve Sabahat'ın hayatına etki eden erkekler vardır. Roman Mehabe'nin kocası ile çok mutlu ve ideal bir evlilik yaşadığını anlattığı mektupla başlar. Mehabe'ye göre sevmek ve evlilik bir kadının can suyudur. Mehabe'nin kocası kendisine denktir ve onun her halinden anlamaktadır. Mehabe'nin burada çizdiği romantik tablonun aksine Fehame'nin evliliği ise çok kötüdür. Fehame bir kadın olarak değer gördüğü bir ailede büyümüştür fakat evlendiğinden beri ne kocasına ne de ailesine alışmamıştır. Kocası kendisini sevmemekte, değer göstermemekte ve çocuklarına bakmamaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın mektupları üzerinden bu romanın şiddet ile ilgili bölümlerinin de olduğunu ve sonradan tepki çekeceği düşüncesi ile çıkartıldığı ilgili tespitler de vardır.

"... Levayih-i Hayat'ta Fehame'nin kocasının şiddetinden söz edildiği ve bu bölümlerin kitaba alınmadığı öğrenilmektedir. 'Fehame'nin yüzündeki çizgi hakkında verdiğimiz izahat üzerine plan hakkındaki malumatım tekemmül eyledi. Fakat kafesten sıyrılıp çıkmış olan çivi Fehame'nin ense tarafını delmeyip de alını delmesi için acaba Fehame ne vaziyette bulunuyor idi? ...

O halde Vesîm Fehame'yi arka tarafından mı ürküttü? ... Bütün bu ayrıntıya karşılık Levayih-i Hayat'ta Vesîm diye bir karakter yoktur şiddet de detaylandırılmamıştır. Sadece Fehame, Mehabe'ye yazdığı mektupta kocasının sarhoş bir halde çocuklarına da vurduğunu ve kendini onların önünde siper ettiğini, kocasının başka kadınlara gittiğini ifade etmektedir” (Oylubaş, 2014: 50-51).

Fehame, artık evliliğinden aşk ve sevgi beklememekte buna karşın kocasından sadece çocuklarına baba olmasını beklemektedir. Fehame mektuplarında kocasının kız kardeşinin de kendisi gibi mutsuz bir evlilik yaşadığını dile getirmektedir. Bu mutsuz evlilik hikâyelerine Sabahat karakterinin hikâyesi de eklenir. Sabahat'ın kocası da tıpkı Fehame'nin kocası gibi eşini sevmeyen, onunla ilgilenmeyen bir kocadır. Sabahat evliliğinin ilk yıllarında kocasını sevmiştir ancak kocasının giderek değişen tavırları karşısında Sabahat'ın sevgisinde de yıllar geçtikçe bir azalma olmuştur. Sabahat eşini artık önemsememektedir çünkü onu kendisine denk bulmamaktadır. Kocası belirli bir yaşa ve olgunluğa geldiği hâlde arkadaşlarının ona karşı boş, gerçeği yansıtmayan iltifatlarına inanmakta, gerçekleri görememektedir. Sabahat'ın içinde eşine karşı pek bir aşk kalmamış ve ondan çoktan ümidini kesmiştir. Kocasının düzelmesini beklememektedir, çünkü yaşadığı evlilikten oldukça yorulmuştur.

Fatma Aliye Hanım bu romanda erkek kahramanlarının ismini zikretmez ve evlilik kurumu sadece kadınlar cephesinden verilir. Burada erkekler çoğunlukla mutsuz evliliğin nedeni olarak feminizme göz kırpan bir cepheden sunulur. Buradaki erkeklerin her biri bu sebeple tek bakış açısından sunulmuş kahramanlardır. Bu erkeklerin evlilikte sundukları durumlar Fatma Aliye Hanım'ın evliliğinde yaşamış olduğu hayal kırıklarının her bir cephesinin toplamı olarak farklı kadın kahramanların ağzından aktarılmıştır.

Enîn romanında eş / sevgili olarak sunulan erkek kahramanlar diğer romanlardan farklı bir cephede tasvir edilir. Kalabalık bir kadrosu olan bitmemiş bu roman kahramanların olgunlaşmamış ve nihayete erdirilememiş görüntüsü ile üzerinde bir kanaate varmak noktasında sıkıntılıdır. Buna karşın Fatma Aliye Hanım'ın modern bir evlilikten beklentilerini erkek kahramanlarına söylediği bir roman olması bakımından dikkate değerdir. Burada erkek kahramanlar olumsuz yönleri ile vurgulanmaz. Bunda romanın tamamlanmamış olmasının payı olduğu söylenebilir. Romanın bu başlık altında sunulan ilk erkek kahramanı Sabahat'ın dayısının oğlu Suat'tır. Suat üvey kardeşi Nihat ile birlikte Paris'te eğitim görmüştür. Suat beraber büyüdüğü Sabahat'a âşıktır ve onunla evlenmek istemektedir. Sabahat ise evliliğe temkinli yaklaşmakta, Suat'ı bir süre tanımak ve gözlemlenmek istemektedir. Suat buna karşı çıkmaz ve bunun kadının bir hakkı olduğunu dile getirir. O, Ekrem Efendi gibi birinin oğludur ve Batılı bir eğitim almıştır. Bunun yanında yeni neslin temsilcisi olarak evliliğe çok daha farklı bakabilmektedir. Suat, kendisinde hak gördüğü birçok

şeyin Sabahat için de hak olduğunu, evliliğin aşk üzerine kurulu olması gerektiğini dile getirir.

Romanın bir başka erkek kahramanı Sabahat'ın yeğeni olan Rifat'tır. Fikirleri ve yaşantısı ile modern genç bir ressamdır. Rifat, bir başkası ile nişanlanmış olan Fehame'ye âşıktır. Aşkına karşılık bulamadığı için hassas bünyesinin de getirişiyle verem olmuştur. Romanda Rifat'ın eylemlerinden öte Fatma Aliye Hanım'ın sözünü devralmış gibi görünen düşünceleri önemlidir. Rifat evleneceği kadında güzellikle beraber maneviyat ve zekâ da aramakta, evliliğin gönül birliği olduğuna inanmaktadır. Özellikle teyzesi Sabahat ile sohbetlerinde sık sık evlilikle ilgili devri için modern düşüncelere rastlanır:

“İzdivacı oyuncak addedenlerden değilim. O hususta kendimi düşünürsem, alacağım kadını da düşünürüm. Bir kadını bedbaht etmek, onun hayatını zehirlemek, istikbalini mahvetmek istemem! ... Lakin kadın ne kadar güzel olsa yalnız hüsnücemali cihetiyle mükemmeliyetine kanaat edemem. Ben onun maneviyatının da güzel olmasını isterim. ... Bir de mizacımız tevafuk etmelidir” (Aliye, 2012a: 41).

Romanın tamamlanmamış olmasından dolayı pek de geliştirilememiş kahramanı Nihat olarak görülür. Nihat, Suat'ın üvey kardeşidir, birlikte Paris'te okumuşlardır ve o da Sabahat'a âşıktır. Suat ile Sabahat'ın evlenecek olması gerekçesi ile kimseye bundan bahsedememiştir. Nihat'ın da Rifat ve Suat'la birleşen görüşlerine yer verilir. Nihat da menfaat evliliği yapılamayacağına, evlilikte aşk ve uyumun önemine şu şekilde vurgu yapar: “Aşk şayan-ı hürmet ve tazimdir! ... Beni teshir edecek olan şey heves olamaz. Aşkla sevebileceğim kadın da hâlini beğenebileceğim bir kadın olabilir. Ben sevmeye layık bulamadığım bir kadını sevemem” (Aliye, 2012a: 112).

Fatma Aliye Hanım iç içe evlerde dünyaya gelmiş kadın ve erkek kahramanlar arasında şekillendirdiği aşk ilişkilerinde olay örgüsüne dışardan tanınmayan bir erkek sokmaz. Burada hala aynı tavrı devam ettirir. Bunda Fatma Aliye Hanım'ın evlilik için çiftlerin birbirini tanınması gerektiği fikri ile bazı geleneksel hassasiyetlerinin etkisi görülür. Bunun yanında kadınların evlilik öncesi erkeklerle ile tanışmasını kontrollü bir biçimde yahut gözetim altında denetir. Bu erkekler Paris'te eğitim almışlar fakat eve dönmüşlerdir. Buna karşın yakınlarındaki kadınlarla evlenmek istemektedirler. Fatma Aliye Hanım, önceki romanlarında yer alan kadın kahramanlarının beklentilerini ve söylemlerini bu sefer erkek kahramanlarına söyler. Romanın 1910 gibi diğer romanlara göre geç bir tarihte yazılmış olmasının da bunda payı vardır. Artık nesil farklılık göstermekte ve kadını ilgilendiren mevzular artık onların fikirlerinin alındığı bir hâle doğru dönüşmektedir. Fatma Aliye Hanım *Enin* romanıyla bu dönüşümü en nihayetinde eş / sevgili olarak kurguladığı erkek kahramanlar vasıtası ile ortaya koymuş olur.

Sonuç

Fatma Aliye Hanım toplumda arzuladığı kadını yakalamak için kadınların gözünden temel problem olarak görünen meseleleri ele aldığı romanlarında sözü kadın kahramanlarına bırakır. Yazmış olduğu romanlarda serüven kadın kahramanın gözünden anlatılır. Bu serüvende kadın eğitim, eş seçimi, aşka ve zihinsel uyuma dayalı evlilik, boşanma hakkı, çalışma hayatına girme gibi taleplerle öne çıkar. Fatma Aliye Hanım bu konu başlıklarını bir yandan erkeğin alanından koparılabilir bir hak olarak görürken bir yandan onların rehberliğine ihtiyaç duyulan alanlar olarak gösterir. Kadın kahramanlarını bu mücadeleye sokarken Fatma Aliye Hanım onların eril düzende görünür hale gelmesi için gayret göstermiştir. Bu görünürlükte anlatıcının da kadın kahramanın da bakış açısından sunulan erkeklerin biçimlenişi önemli bir veri sunmuş olur. Bu biçimlenişte kadın kahramanın devri için tanıma ihtimali olan baba ve eş kimliklerindeki erkekler tanıtılır. Fatma Aliye Hanım romanlarında baba figürünü kız çocuğuna rehberlik ve arkadaşlık eden bir konumda sunar ve onun kusursuz bir cepheden algılanmasını ister. Kadının dış dünyaya çıkabilmesi için babanın temsil ettiği merkez kadın kahramanın altından çekilir. Bu baba figürünün gücü kadın kahramanlara sosyal hayata atılma bilgisi kazandırırken bir yandan da kadın kahramanın eril bakış açısını devam ettirmesine yol açar. Yine bu gücün tesiri ile kadın kahramanlar babaları ile kurdukları ilişkiyi evliliklerinde arar ve bulamadıkları için mutsuz bir sona sürüklenir. Kimi zaman olumsuz özellikleri ile sunulsa da Fatma Aliye Hanım babanın olduğu merkez etrafında bir dokunulmazlık yaratır ve bu merkezi bir yardımcı işlev olarak şekillendirir. Bu tutum devrinin diğer romanlarında “baba”nın problemlili bir alana dönüşmüş tavrından sapma göstererek Fatma Aliye Hanım’ın romanlarını özel bir yere yerleştirir. Modernleşme süreci ile birlikte babadan kopmak isteyen, bu alanı devrin ihtiyacını karşılamayan problemlili bir güce dönüştürmüş erkek kahramanlara karşın kadın kahramanın bu devir için hala bu alanın yarattığı yardım ve rehberliğe ihtiyacı olduğunun altı çizilir. Bu noktada Fatma Aliye Hanım’ın yazar bir kadın olarak o dönem için yeni hayata katılımda kadınların erkeklere nazaran çok daha ilksel deneyimleri yaşamakta olduğu, bunun için bir kopmadan ziyade baba kontrolünde ılımlı ve dengeli bir geçişi önerdiği görülmektedir.

Fatma Aliye Hanım romanlarında eş ve sevgili konumundaki erkekleri ise büyük oranda kadının arzuladığı dünyayı engelleyen karşıt güç olarak tek boyutlu kurgulamıştır. Özellikle evlilik etrafında kadının beklentileri yahut bundan doğan sorunlar etrafında ele aldığı erkekler tüm bu sorunların sebebi olarak sunulur. Bu erkeklerin büyük çoğunluğu kadın kahramanların ideallerinden uzak ve onların öykülerini yaratmaya engel kahramanlar olarak görünür. Fatma Aliye Hanım idealleri sunmayan bu kahramanları mutlaka cezalandırır. O, romanlarında katı bir düzenleme taraftarıdır. Kahramanını olduğu gibi bırakmaz ya kendi istediği yere çeker yahut cezalandırır. Buna karşın bu yalınkat ve kadının karşısında hikâyesi derinleşmeyen

erkekler, bu kadınların aksiyonlarının o dönem için yadırganacak taraflarını haklı gösterecek davranışlarda bulunarak kadının kendini bulma hikâyesine katkıda bulunur. Olumsuz olarak sunulan bu kahramanlar nihai itibarıyla kadının görünür olmasına önemli katkı sunarlar. Fatma Aliye Hanım'ın "baba" ile görünür yardımcı işlev yüklediği erkekler, koca konumuna geçtiğinde görünürde engelleyici art alanda ise kadının kendi yolunu çizmek hususunda yardımcı bir işlev üstlenmiş olurlar.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2016). *Fatma Aliye Hanım: Yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*. Ayşe Asır. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ahmet, Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım (2014). *Hayal ve Hakikat*. Semih Doğan. İstanbul: Dergâh Yay.
- Akdemir, Fatma (2015). Hayal ve Hakikat'ten Enin'e: Fatma Aliye Hanım'ın Yazarlık Serüveni. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Argunşah, Hülya (2012). "Mithat Efendi Rehberliğinde Kadın Okuyucudan Kadın Yazara". *Ahmet Mithat Efendi Armağanı*. Mustafa Miyasoğlu. İstanbul: Beykoz Belediyesi Yay. 49-62.
- Argunşah, Hülya (2016). *Babasının Kızı Olmak / Kadın ve Edebiyat*. İstanbul: Kesit Yay.
- Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu I* (1993). Kızıltan M. ve Gençtürk. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı.
- Canbaz, Firdevs (2005). Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Canbaz, Firdevs (2010). *Fatma Aliye*. İstanbul: Timaş Yay.
- Çeri, Bahriye (2000). "Bir Kadın ve Ahmet Mithat Efendi". *Tarih ve Toplum*. 203: 29-34.
- Eliuz, Ülkü (2007). "Muhaderat'ta Feminal Söylem". *ICANAS* 38: .619-634.
- Esen, Nüket (2006). "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu". *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 111-119.
- Esen, Nüket (2006). "Türk Romanının Edebi Annesi Fatma Aliye'nin Yeniden Yayınlanan İki Romanı: Levayih-i Hayat ve Udi". *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 272-277.
- Fatma Aliye Hanım (2010). *Muhadarat*. Fazıl Gökçek. İstanbul: Özgür Yay.
- Fatma Aliye Hanım (2012a). *Enîn*. Ayşe Demir. İstanbul: Kesit Yay.
- Fatma Aliye Hanım (2012b). *Levayih-i Hayat*. Ayşe Demir. Kesit Yay.
- Fatma Aliye Hanım (2012c). *Refet*. Şahika Karaca. İstanbul: Kesit Yay.
- Fatma Aliye Hanım (2012d). *Udi*. Şahika Karaca. İstanbul: Kesit Yay.

Gençtürk Demircioğlu, Tülay (2010). "Hayattan Kurmacaya Fatma Aliye Hanım'ın Dört Romanında Metinler Arası İlişkiler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(13): 104-109

Karakoç, İrfan (2016). "Hakikat'i Romanla Hayal Etmek: Hayal ve Hakikat'te Karşılıksız Aşkın Histerik Eleştirisi". *Çanakkale Araştırmaları Yıllığı* 19: 161-172.

Kırtıl, Ogün (2003). "Fatma Aliye ve Muhadarat'ı". *Kadın Araştırmaları Dergisi* 8: 101-126.

Kızıltan, Mübeccel (1993a). "Edebiyatımızda Bir Öncü Fatma Aliye". *Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*. 153: 84-88.

Kızıltan, Mübeccel (1993b). "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri". *Kuram-Kitap I*. Ocak: 83-93.

Köroğlu, Erol (2018). "Kadının İffetli Geçim Sorunsalı: Fatma Aliye'nin Udi'sinde Hayatı, Toplum ve Cinselliği Yazmak". *Turkish Studies* 13(5): 293-306.

Oylubaş, Duygu (2014). *Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası*. Yüksek Lisans. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Öksüz Güneş, Elif, (2018). "Özne Olma Yolunda Kadın: Udi", *Tanzimat Dönemi Roman Okumaları*. Ülkü Eliuz, Elif Öksüz Güneş. İstanbul: Kesit Yay. 101-144.

Uğurcan, Sema (1982). "Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın Ortak Olarak Yazdıkları Bir Roman: Hayal ve Hakikat". *Türk Kültürü*. 230: 16-24.